

R.N. Rosenzweig, The Economic Consequences of Zionism

Review by: אפרים קליימן

Zion / ציון, Vol. א (תשנ"א), (נו, חוברת ד), pp. 455-458

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037708>

Accessed: 04/12/2011 09:04

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Rafael N. Rosenzweig, *The Economic Consequences of Zionism*, E.J. Brill, Leiden 1989, xiii + 260 p.

ספרו של רפאל רוזנצווייג מציג היסטוריה כלכלית של ארץ ישראל ומדינת ישראל מתחילת מפעל ההתיישבות הציוני ועד ימינו, תוך הזדקקות להיסטוריה של הארץ ואף להיסטוריה העולמית. שני הפרקים הראשונים סוקרים בקצרה את ההתפתחויות עד לכיבוש הארץ בידי הבריטים. הפרק השלישי מוקדש לעלייה השלישית ולמערכת היחסים בין ההנהלה הציונית לבין ההתיישבות העובדת שהקימה העלייה הזאת. תחת הכותרת 'הגיטו החדש' מותווים בפרק הרביעי המאפיינים ההתנהגותיים והפוליטיים של היישוב בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ויחסיו עם הסקטור הערבי ועם השלטון הבריטי. הפרק החמישי מוקדש לעלייה החמישית וזה שלאחריה לימי מלחמת העולם השנייה. תקופת הקמת המדינה מתוארת בפרק השביעי. התפתחות כלכלת ישראל עד למלחמת ששת הימים, ומאז ועד למחצית השנייה של שנות השמונים, נסקרת בפרקים השמיני והתשיעי, בהתאמה. הפרק האחרון, המסכם, מנסה להציג את מאזן ההשגים והכישלונות של החברה הישראלית, תוך הערכת הקשרים בינה לבין יהדות הגולה מכאן, ובינה לבין ארצות ערב ותושבי השטחים מכאן.

התמונה ההיסטורית שהמחבר מתווה (לכלכלה אתיחס בהמשך) מבוססת על המוסכמות המקובלות בהיסטוריוגרפיה הציונית המסורתית – נחמה כלשהי בעידן זה של רביזיוניזם היסטורי לשמו: 'בשלהי המאה ה־ט' היתה ארץ ישראל פינה שכוחת־אל בקיסרות ימי ביניים נחשלת... במקום שבו קיימו שדות דגן אוכלוסייה גדולה בעת העתיקה, יתושים נושאי קדחת קיננו עתה בביצות' (עמ' 3); 'רוב הפקידות המנדטורית לא היה מודע, למשל, להבדל שבין חוף הזהב לארץ ישראל' (עמ' 55); 'הבריטים ניסו לחזק את מעמדם הצבאי של הערבים במסרם לידיהם תחנות משטרה ומתקני צבא רבים ככל שיכלו' (עמ' 136); 'האו"ם כפה הפסקות אש כל אימת שנראה היה שיד הכוחות הישראליים על העליונה' (עמ' 137). החשש מפני 'מה יגידו הגויים', האופייני לכתיבה מעין זו כשהיא איננה בעברית, משתקף בהימנעות המפורשת מדיון בהיווצרות בעיית הפליטים הערבים (עמ' 138), ובחתימה ל'איוון' בתיאור מאורעות השנים האחרונות בשטחים (עמ' 241). יחד עם זאת, זו היסטוריה אישית, אידיאליסטית מאוד, מבחינת המקום והחיבור המיוחסים לתופעות השונות. הוא מטפל בהרחבה יתרה בנושאים שיש לו, כנראה, זיקה אישית אליהם: הבטים הנדסיים של בעיית המים (עמ' 102–103, 215–218), התפקיד שמילאה הבריגדה בארגון ה'כריחה' (עמ' 126–127), או תהליכי המיציג של שמני מאכל (עמ' 42). אך בראש ובראשונה, זוהי הראייה היא זו של יוצאי מרכז אירופה, וגרמניה בפרט: הפרק העוסק בעלייה החמישית תופס כמעט שישית מן הספר, ואילו העלייה הרביעית, שגורמים כלכליים שיחקו בה תפקיד חשוב יותר מכל עלייה אחרת, מוזכרת רק בדרך אגב; נוכחותו של להק מחיל האוויר הגרמני בארץ ישראל זוכה לפיסקה שלמה בפרק על מלחמת העולם הראשונה, שבו ארגון גיל"י, לעומת זאת, אינו נזכר כלל; 'שמו של הג'ריקאן', טורח המחבר להאיר את עניינו, 'מעיד עליו שהוא המצאה גרמנית' (עמ' 118, הערה 5). גרמנו־צנטריות זו מובילה לעתים את המחבר, מן הסתם שלא מדעת, לקביעות תמוהות למדי: 'רוב היהודים היו סוחרים או בעלי מקצועות חופשיים. במזרח אירופה היו גם הרבה בעלי מלאכה

יהודיים' (עמ' 3: במזרח אירופה חיו אז כשני־שליש של העם היהודי – א"ק); 'הציונים שלא נמנו עם תנועת העבודה... חונכו במסורת של מרכז אירופה ומערכה' (עמ' 34: הציונות ה'כללית' בגולה? 'הגוש האזרחי' בארץ? – א"ק). מתוך ארבעים האישים היהודיים, שפרטים ביוגרפיים עליהם מובאים בהערות שוליים, שישה־עשר הם ילידי גרמניה או חניכיה.

בלהיטותו 'לגרמן' כל חלקה טובה מייחס רוזנצווייג מוצא גרמני לזיגפריד הופמן, שנולד ולמד בהולנד, לקבוצת שילר, שהקימו יוצאי פולין, ובמשתמע גם לבית חרושת 'עסיס', שאותו ייסדו עולים מיוון. (אגב, בהקשר של פיתוח התעשייה, מפתיעה ההתעלמות המוחלטת ממפעל האשלג ומנובומיסקי מקימו.) לעומת זאת, כשהוא דן ברותחין, ובצדק, את רעיון 'שטרי המקרקעין', שהנפקתם אפשרה את המימון האינפלציוני של הממשלה בשנים 1949–1951 (עמ' 151), הוא נמנע מלהזכיר שמקורו ב־Rentenmark הגרמני, ושתפקיד מרכזי באימוצו בארץ מילא יוצא גרמניה מובהק, ד"ר אהרון בארט. למרבה הפליאה, גם אין בספר אזכור כלשהו של התנועה הפוליטית שהקימו יוצאי מרכז אירופה, 'עלייה חדשה', ושל מנהיגה, פנחס רוזן.

אך בעיקר משתקפת נטיית הלב התרבותית של המחבר בהתייחסויותיו המפורשות ליהדות מזרח אירופה מכאן, ולזו של ארצות האסלאם מכאן. לא לחינם נקרא הפרק המתווה את מאפייני היישוב ערב העלייה החמישית: 'הגיטו החדש'. שכן, ביסוד הדברים עומדת הטענה, שהעליות הראשונות, למרות שלילתן המפורשת את אורח החיים הגלותי, העתיקו ארצה רבות מתכונותיו השליליות – את חוסר הסובלנות, את הכיתתיות בנוסח המחלוקת חסידים–מתנגדים, ואת ההתנגדות לקבל מרותה של רשות, בין יהודית ובין זרה. תכונות אלה הוא תולה בכך 'שהשלטון היחיד שהם הכירו היה השלטון השרירותי של הרב, או זה של פקידות הצאר', ו'שחסרו להם המסורת של שלטון דמוקרטי וההתנסות במוסדותיו' (עמ' 53). לעומתם, 'יהודי גרמניה היו קהילה שומרת חוק במיוחד... יהודים גרמניים היו חולים ממש, כאשר נאלצו להתעלם מן הרשויות או להמרות את פיהן' (עמ' 80: הדבר נאמר בהקשר של גזירות הנאצים! – א"ק). אף שיש הרבה מן האמת באפיונים של המחבר לחברה היישובית, הסבריו נראים פשטניים מדי.

ההתנסות הגרמנית בדמוקרטיה, להבדיל ממשטר של חוק וסדר, לא היתה ממושכת. התנסותם של בני העלייה החמישית במשטר דמוקרטי היתה קצרה עוד יותר: רק כחמישית מהם היו יוצאי גרמניה או אוסטריה. בין אם המוצא הוגדר לפי האזרחות ובין אם לפי ארץ הלידה, נראה שעלייה זו היתה פחות 'יקית' ממה שמקובל לחשוב, וחלק לא מבוטל של העולים ממרכז אירופה היו בני דור ראשון או שני של מהגרים ממזרחה. רוזנצווייג גם מתעלם מכך שקיטוב פוליטי חריף, ואף אלים, היה נחלתן של רוב ארצות אירופה בשנים שבין שתי המלחמות. זאת ועוד, את הדגם לחברה שבה 'שיכון, שירותים בריאות... תרבות וחינוך, מסופקים כולם במסגרת מפלגתית' (עמ' 62), סיפקו דווקא תנועות הפועלים המרכז אירופיות. אף ספק אם נכונה קביעתו, ש'היחס למדינה, [ש]הועתק מהמשטרים האוטוקראטיים של המזרח התיכון', הוא שהביא יוצאי ארצות אלה לצפות מן הממשלה לסיפוק כל צרכיהם (עמ' 187). נראה סביר יותר שתלות זו בשלטון נובעת מיחסו האפטרופסי לעולים בשנות המדינה הראשונות, יותר מאשר מן הפטרנליזם שרווח בארצות מוצאם.

הדגש המרכז־אירופי של הספר משתקף גם בפרקיו הכלכליים. אמנם, יש עניין בסיפורה של ה'העברה', ההסדר להעברת רכוש עולי גרמניה ארצה. אבל מכיוון שרק שישיית מכלל יבוא ההון של העלייה החמישית הגיעה במסגרת ה'העברה', המקום שניתן לה נראה מוגזם. מוצדקת יותר

תשומת הלב שמפנה המחבר לשילומים מגרמניה, שתפקידם בפיתוח המשק בשנות החמישים נשתכח עם הזמן. אך אין נדונים כלל כמה נושאים מהותיים לא-פחות להבנת המשק הישראלי, כמו ההגנה על הייצור המקומי בפני תחרות מבחוץ, פעולת מועצות השיווק החקלאיות למיניהן, ומדיניות מכסות הייצור והסובסידיות.

באורח כללי ניתן לומר, שסקירת ההבטים המוסדיים של המשק מעניינת, אף אם אין היא מאוזנת או ממצה דיה. ואולם, הניתוח הכלכלי המתלווה לה רחוק מלהניח את הדעת. נראה שחסרה למחבר הבנה מספקת בתהליכים מקרו-כלכליים, ויתר על כן, שאין הוא מצוי אצל כלי הניתוח האמפיריים המשמשים לבחינתם. דוגמה מובהקת לכך היא טענתו, שמכיוון שחלק מהסיוע האמריקאי בשנות החמישים ניתן בעין, מעודפי המזון של ארצות הברית, הוא שימש להגדלת הצריכה ולא להשקעה. אמנם, ברור שמוצרי מזון אלה נצרכו. אך אם קבלתם אפשרה הפניית משאבים במשק מייצור מזון (או מוצרי יצוא שתמורתם יובא מזון) לייצור מכוונות, להקמת מבנים, או לסלילת כבישים, הרי שבחשבון הכולל היא הגדילה את ההשקעה ולא את הצריכה. המבחן לשאלה האם נעשה שימוש ביבוא ההון לצריכה שוטפת הוא האם יבוא ההון גדול מן ההשקעה בנכסי הייצור ובמלאי. פטינקין, שיישם מבחן זה על המשק הישראלי כבר לפני שלושים שנה (בחיבור שמצטט רוזנצווייג), אמד את חלקו של יבוא ההון ששימש לצריכה בשנות החמישים ב-15 עד 30 אחוז. הטיעון שלא ניתן בכיכול לאמוד גודל זה (עמ' 173), מעיד על אי-הבנה של מה שמכונה 'הזהות הבסיסית של החשבונות הלאומיים'. הבנת זהות זו היתה מונעת גם את המסקנה המוטעית, שאם שיעור הגידול בצריכה גדול משיעור הגידול בתוצר, החיסכון חייב להיות שלילי (עמ' 226) – בעוד שיחס כזה מעיד רק על ירידה בחלק (החיובי) הנחסך מכלל ההכנסה.

בדומה לכך אין לתרץ את שיעורי האינפלציה הנמוכים בשנים 1968–1970 בשווקים שנוספו לישראל ב'שטחים' (עמ' 194), שכן הגדלת הביקוש לייצוא רק מחזקת לחצים אינפלציוניים. אגב, אין המחבר מודע כנראה לסתירה בין טענתו זו לבין הערכתו, שהנגישות לשווקים אלה, בגלל קוטנם, לא היתה בעלת משמעות למשק הישראלי (עמ' 212). בניגוד לנאמר (עמ' 214), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נוהגת לפרסם נתונים על שכרם של עובדים מן השטחים בישראל, לרבות אלה שהועסקו בה באורח בלתי-חוקי, ועובדים אלה נכללים בנתונים על מספר המועסקים בישראל שהמחבר עצמו מביא (לוח 9-12).

ליקוי מהותי אחר בספר הוא התעלמותו מחלק נכבד מן המחקרים שהתפרסמו בנושא בעשר השנים שקדמו לסיום חיבורו. המדיניות הכלכלית של ממשלת המנדט, הפיננסים של המוסדות הציוניים, היחסים בין הסקטור היהודי והערבי, וחלוקת נטל המיסוי בין שני סקטורים אלה בתקופת המנדט – כל אלה נחקרו בשורת עבודות של נ' גרוס, י' מצר וע' קפלן.¹ ההבטים הכלכליים של

1 N. Gross & J. Metzger, 'Public Finance in the Jewish Economy in Interwar Palestine', *Research in Economic History*, III, ed. P. Uselding, Greenwich, CT 1978, pp. 87–161; O. Kaplan & J. Metzger, 'Jointly but Separately: Arab-Jewish Dualism and Economic Growth in Mandatory Palestine', *Journal of Economic History*, XLV, 2 (1985), pp. 327–346; J. Metzger, 'Fiscal Incidence and Resource Transfer between Jews and Arabs in Mandatory Palestine', *Research in Economic History*, VII, ed. P. Uselding, Greenwich, CT 1982, pp. 87–132

העלייה הרביעית זכו לכיסוי נרחב בספרו של דן גלעד², שהתפרסם עוד בשנת תשל"ג. שאלת ההגירה הערבית לארץ ישראל נדונה בספר ללא התייחסות לספרה הנודע של ג'ואן פטרס³, או למאמרו החלוצי בתחום זה של גוטהייל⁴.

יש בספר גם שגיאות עובדתיות תמוהות: קובנה לא נודעה כירושלים דליטא (עמ' 52); החוק העות'מאני לא קבע ש'בית שהוקם בין זריחה לשקיעה אינו זקוק לרשיון בנייה' (עמ' 100); שניים משלושת שרי האוצר הראשונים של מדינת ישראל, קפלן וספיר, לא היו מעולם חברי קיבוצים וממילא גם לא גזבריהם (עמ' 37); המלווה הלאומי של 1948 לא הבטיח שער של 3 לא"י לדולר, אלא להיפך (עמ' 149); לא היתה הגירה 'נטו' מן הארץ בשנת 1965 (עמ' 186, והשווה לוח 6–9); פת"מ הן ראשי התיבות של 'פקדון תושב מקומי', ולא 'פקדון תושב מטבע' (עמ' 178, 252); מתאם הפעולות בשטחים בשנת 1968 היה האלוף שלמה (ולא משה) גזית (עמ' 204); משך שירות החובה אינו שלוש שנים ומחצה (עמ' 207); 'הספר הלבן' היה paper, ולא book (עמ' 104–105, ועוד). יש הרבה שיבושי שמות בביבליוגרפיה ובמראי המקום, וייחוס המקורות לא תמיד מדויק.

סגנון הצגת הדברים של רוזנצווייג רהוט, אם כי הוא מרבה לסטות לכאן ולכאן מנושא הרצאתו העיקרי (הדיון בכיתתיות של ה'יישוב' מוביל לדיון ביחסים עם הסקטור הערבי, ומכאן ל'ברית-שלום', וחזרה לחלוקת נטל המיסוי בין שני הלאומים; 'כופר היישוב' מזכיר לו את מלווה שלום הגליל, וכו'). אך למרות זאת, ואולי בשל כך, הספר נקרא בקלות ובעניין. אמנם, אין הוא עומד במבחן דברי המחבר עצמו, ש'ניסיון אישי עשוי לעזור בזיהוי היחסים הכלכליים. אך מטעה הוא... לכמת על בסיס כזה' (עמ' 95). ואולם, דווקא השיפוט האישי, ההתרשמותי, הוא המושך את הקורא. זהו שיפוטו של ישראלי נאור, שקול בדרך כלל, המשקיף על החברה שבה הוא חי בניסיון להבין גם תופעות שאינן לרוחו, ולהתריע על מה שנראה בעיניו כדורש תיקון. על רקע הוויכוח העכשווי על קליטת העלייה מברית המועצות ראוייה לציון קביעתו: 'היה תוקף לגישה הגורסת שההתיישבות הציונית איננה מפעל מסחרי... אך יישומה בפועל נטה להצמיח... מידה של חוסר אחריות פיננסי' (עמ' 35–36).

בשנים האחרונות התרחב מאוד חקר ההיסטוריה הכלכלית של ארץ ישראל בשנים שלפני העצמאות ובשנותיה הראשונות של המדינה. אולם, החיבורים שהתפרסמו בתחום זה עוסקים כולם בתופעות מוגדרות או בתקופות זמן מוגבלות (כמו מחקרו האחרון של חיים ברקאי: ימי הבראשית של המשק הישראלי, 'ירושלים תש"ן). אין בידינו עדיין ספר מקיף, הסוקר, על בסיס מחקרי מוצק, את ההתפתחות הכלכלית של הארץ מאז תחילת מפעל ההתיישבות הציוני, ואת המאורעות והמדיניות שעיצבו אותה. הספר שלפנינו אינו ממלא חלל זה. עם זאת, אולי דווקא משום חובבנותו, שהיא גם חינו, הוא מצליח להעביר לקורא משהו מן הטעם והאווירה של העבר, שהמחקר האקדמי מתקשה בשחזורם.

אפרים קליימן

2 ד' גלעד, הישוב בתקופת העלייה הרביעית – בחינה כלכלית ופוליטית, תל אביב תשל"ג.

3 J. Peters, *From Time Immemorial*, New York 1984

4 F.M. Gottheil, 'Arab Immigration into Pre-State Israel: 1922–1931', *The Palestinians*, eds. M. Curtis, et al., New Brunswick 1975